

[Lettre 71. szám, 2008. Tél]

http://epa.oszk.hu/00000/00012/00055/tt_vita.htm

**Szilágyi Ákos – Kálmán C. György – Bazsányi
Sándor – Margócsy István – Rákai Orsolya –
Borbély Szilárd**

Vita a nemzeti kánonról

Posztkánoni helyzetben van-e az irodalom?

SZILÁGYI ÁKOS: Hosszas töprengés után választottuk ezt a témát, és kértük fel néhány szerzőnket és kollégánkat, hogy fejtsék ki álláspontjukat. Hadd kezdjem egy egészen rövid bevezetővel. Arra, hogy mi a nemzeti kánon, egyetlen szóval válaszolhatok: a nemzeti kánon – az alkotmány. A nemzeti kánon az alkotmány, amennyiben az alkotmány a szabályok szabálya. Nem én mondom ezt, hanem Jan Assman *A kulturális emlékezet* című alapművében, amelyben megkülönbözteti a rituális

koherencián alapuló kulturális emlékezetet és a textuális koherencián alapuló közös emlékezetet, és ennek a megkülönböztetésnek az alapján a kánon három alapvető jelentését: a kánont mint mércét, szabályt vagy zsinórmértéket – nagyjából a „mihez tartjuk magunkat?” jelentésében –, a kánont mint modellt, mintaképet – a „milyen mintát kövessünk?” jelentésében – és a kánont mint listát – nagyjából a „mi vagy ki van benne a kánonban?” jelentéskörében. Az alkotmányt tehát a kánon második jelentésében nevezi a „szabályok szabályának”, a megalapozó törvénynek, amelyet a törvényalkotóknak, tehát a szabályok megalkotóinak is követniük kell. Természetesen, amikor a nemzeti kánonnak az alkotmányt nevezem, csak játszom a kánon szó jelentéseivel. Nem tagadom: a hülyét játszom. Amikor ugyanis „nemzeti kánonról” beszél valaki, akkor a „kánon” szót elsősorban a „lista” jelentésében használja: azokra a mérvadó szerzőkre, művekre, szövegekre gondol, amelyek „benne vannak” a kánonban vagy „a” kánonban – hiszen a nemzeti kánon mindig „a” kánon –, ellentétben azokkal, akik „nincsenek benne”, ami természetesen mindig értékelést, szentnek és profánnak, lényegesnek és lényegtelennek, jónak és rossznak a szétválasztását jelenti. A nemzet kulturális emlékezetében megtartásra, őrzésre, továbbhagyományozásra érdemes – lényeges, értékes, megalapozó – szövegeket kiemelik az erre nem érdemesek vagy kevésbé érdemesek közül. Végére a nemzet emlékezete sem káptalan! A nemzet sem tarthat

meg mindent az emlékezetében: szelektálnia kell lényeges és lényegtelen, alapszöveg és járulékos szöveg között. Amikor tehát azt mondom, hogy a nemzeti kánon az alkotmány, akkor ironizálok. Azt akarom ezzel mondani, hogy napjainkban annak a kérdésnek, mi a nemzeti kánon, nem annyira az irodalmárok vagy esztéták, hanem inkább az alkotmányjogászok asztalán van a helye. Arról, hogy miből áll a „nyugati kánon” vagy mi a világirodalmi kánon – másként fogalmazva: milyen szerzők milyen művei találtak méltónak a „világirodalom” rangjára –, amióta az irodalomtudomány újra divatba hozta a „kánon” fogalmát, rengeteget írtak. Ha lehet nyugati kánonról, klasszikus vagy romantikus kánonról, európai kánonról beszélni, miért ne lehetne magyar kánonról is? Lehetne, csak minek? Minek az eldöntése céljából? Milyen felhatalmazottság, milyen judícium alapján? Ki, milyen grémium döntheti el, mely művek tartoznak bele és nem tartoznak bele a kánonba, hogy aztán az így kialakított kánont – a társadalmi nyilvánosság különféle csatornáin, a tankönyvek, az intézményes oktatás, az állami kultúrpolitika, a műkritika, a művészettudomány stb. stb. közvetítésével – rákényszerítse az egész közösségre, ha egyszer a műalkotások ez idő szerint esztétikai tárgyiasságok, és nem hozható róluk más ítélet, mint ízlésítélet, lett legyen ez akár egy egész ízlésközösség ítélete? Nyilvánvaló, hogy minden kánonban kifejeződik egyfajta ízlés is, de a kánon kényszeruralma, diktátuma elsősorban nem ízlésterrort jelent, hanem valamilyen

hatalmi nyomást, valamilyen létező hatalom igazolását, fenntartását, újratermelését, beleértve ebbe a kánoncsinálók hatalmát is, amely a kánonalkotásra, vagyis a művek fölötti ítélkezésre való titokzatos feljogosítottságukból, egyfajta politikai vagy esztétikai felkentségből fakad: valamilyen titokzatos, hiszen racionálisan semmivel sem alátámasztható tudással rendelkeznek, amelynek birtokában szét tudják választani a jót a rossztól, az értékes művet az értéktelentől, és rendelkeznek még valamivel, valamilyen formális vagy informális hatalommal, amellyel ezt a választást meg tudják örökíteni a kulturális emlékezetben, rá tudják kényszeríteni mindazokra, akik efféle tudással nem rendelkeznek. Valamivel több tehát, mint irónia vagy szellemeskedés, amikor arra a kérdésre, mi a nemzeti kánon, úgy válaszoltam az imént, hogy az alkotmány. Elég sokat foglalkoztam kánonelmélettel – igaz, elsősorban az ikon, az ortodox kultuszkép kapcsán –, sőt, mindmáig előadok ebben a tárgykörben az ELTE Esztétika szakán, és újra meg újra azt kellett látnom, hogy a kánon-fogalom nem a művészetek, nem az irodalom világából származik, hanem a hatalom világából került át a művészetek világába, ami persze nem csoda, hiszen a kulturális emlékezet szabályozása minden társadalomban közvetlenül hatalmi-politikai kérdés. A kánon mindhárom már említett jelentésében a hatalomhoz kötődik. A mérce a monumentális, tehát állami építészethez és társadalommérnökséghez; aztán a

kánonformula, esküformula, szerződésformula, miszerint az adott szövegben sem elvenni, sem hozzátenni, sem megváltoztatni nem szabad semmit, a jogi hatalomhoz; a „lista” jelentésében vett kánon pedig a királyi hatalomhoz kapcsolódik, amennyiben az úgynevezett „királytáblákat” nevezték kanónesz-nek, amely eldöntötte, hogy mely uralkodók vannak benne a történelemben és melyek nem kerülhetnek bele. Nagyon leegyszerűsítve azt mondanám, majd kiigazítanak tudós kollégáim, hogy a kánon szónak ez a három eltérő jelentése úgy világítható meg, ha veszünk egy szerzőt, vesszük, mondjuk, Petri Györgyöt. Talán azért jut eszembe éppen az ő neve, mert a legutóbbi időben egy ÉS-vita kapcsán felvetődött: „Benne van-e Petri György költészete a kánonban avagy pontosabban: mely művei, életművének mely része van benne, és mely nem? Nem a nemzeti kánonban, csak úgy általában a kánonban. Benne van-e Petri György „politikai költészete” a kánonban? Vagy benne van-e Petri politikai költészete a Petri-kánonban? Vagyis a kanonizált Petri költői műben. Ez az egyik, a „lista” értelmében vett jelentése a kánon szónak: „benne van-e X. Y., benne van-e ez vagy az a mű a kánonban?” És persze, milyen kánonban? Ha a zsinórmérték jelentésében használnám, azt mondanám: Petri – „a” kánon. Vagy: Esterházy „a” kánon, Ottlik „a” kánon stb. Ez azt jelentené, hogy mostantól Petri költészete a zsinórmérték, amelyhez a költőnek, ha költő akar lenni, tartania kell magát. József Attila például – halála után – ténylegesen „a” kánon szerepét töltötte be

több költői nemzedék számára is, egy ideig maga Petri számára is. Ez ókori és főleg görög használata a kánon szónak. Ma ebben az értelemben azonban nemigen használja senki, mert kiröhögnék, ha azt mondaná, hogy teszem azt, Nádas Péter nagyregényével megszületett a magyar próza utolérhetetlen mintája, vagyis „a” regény, a magyar regény kánonja. A Nádas mint regényíró „a” kánon. Ha valaki számára netán az lenne is, az az ő magánügye, de ha utánczására vetemedne – márpedig az utolérhetetlen mintával mást nem lehet tenni, mint utánozni –, akkor vállalnia kellene az epigonizmus, a másodlagosság elmarasztaló jelzőit is. És végül beszélhetünk a Petri-kánonról vagy Esterházy-kánonról, mint egyfajta sajátos, az illető alkotóra jellemző, egész életművét átfogó esztétikai-stilisztikai-poétikai rendről vagy rendszerről. A kánon legáltalánosabb modern jelentése azonban a lista: a művek és szerzők számára legfontosabb kérdés, élet-halál kérdés, amely a minőség, a jelentőség, az érték legfőbb kifejezése is, hogy benne van valami a kánonban vagy nincs benne. Nos, egyikben benne van, másikban nincs. Mióta a kánon többes számban van, sőt, mióta a korunk posztkánoniként jellemezhető, mióta megjelent a pénz kánona és a „piaci siker kánonaként” behatolt az irodalmi kánonképzésbe is, ez a „benne van” vagy „nincs benne”, „rajta van-e a listán, vagy nincs rajta?” kérdés talán még fontosabbnak tűnik, mint valaha, csak hát mindent jelenthet, egyet kivéve: nem lehet többé az „örök értékre” utaló maradandóság vagy tartósság záloga. Ma benne vagy a

kánonban, holnap már el is felejtettek. És miféle kánonban? Kik mellett? Milyen művek sorában? Hadd hozzak erre az általános elbizonytalanodásra egyetlen példát. A Wass Albert életművének esetét a magyar irodalommal, amelyet Bazsányi Sándor tárgyal a 2000 márciusi számában egy kitűnő, rendhagyó műfajú írásában. Ismeretes, hogy Wass Albertnek tekintélyes olvasói, sőt, rajongói tábora van, az is ismert dolog, hogy ez a tábor lefed egy bizonyos politikai tábort is, és ismeretes, hogy ugyanakkor az irodalmi szakma legjobbjainak esztétikai ítélete múltban és jelenben egyaránt lesújtó volt Wass Albert műveiről. Senkinek meg nem fordult a fejében, hogy a romantikus népnemzeti giccs jegyében született regényeknek helyük lehetne akárcsak a nemzeti kánonban, mondjuk, Német László, Ottlik, Füst Milán, Déry regényei mellett. Csakhogy ilyen kánon nincs többé. Lehet erőltetni, de ettől még nem lesz. Nagyon jól megvilágítja a dolgot a Wass Albert szobrának esete Debrecenben, a szoborállítás kapcsán ugyanis nagyon keményen fölmerül a kánon kérdése. Hogy kerül a csizma az asztalra? Hogy kerül Wass Albert mint szobor Babits és Tóth Árpád szobrának társaságába, hogy kerülhet a kulturális emlékezetben együvé ég és föld vagy fordítva? Az irodalmi szoborpark lényegében térplasztikába kimerevített nemzeti kánon. Mármost benne van-e Wass Albert ebben a kánonban? Nyilvánvalóan nincsen, akkor azonban mi keresnivalója van szobrának a szoborparkban? Ha odakerül, akkor az

szimbolikusan az ő fölvétele is jelenti a magyar nemzeti kánonba. Vagyis értékesnek és értéktelennek végzetes összekeveredését, szellemi és esztétikai zűrzavart, merényletet a nemzeti kánon ellen. Egy kitűnő költő, Borbély Szilárd annyira rosszul viselte ezt a merényletet, hogy körlevélben fordult kortársaihoz, írják alá azt a tiltakozó levelet, amelyet a Wass Albert-szobornak a szóbanforgó szoborparkban való felállítása ellen fogalmazott meg. Nos, legnagyobb sajnálatomra, én ezt a tiltakozó levelet nem írtam alá. Éspedig nem azért, mert a Wass Albert rajongója vagyok, hanem azért, mert nem hiszem, hogy most is létezik érvényes nemzeti kánon. Lehet, hogy létezett, lehet, hogy mindig is több kánon volt, lehet, hogy mindig is csak arról volt szó, hogy egy kánon hatalmi pozícióba került különböző okoknál fogva, és képes volt domináns kánonná válni. De hogy ma nincs domináns kánon, abban biztos vagyok. Amit a Székelyföld egyik szerkesztője a minap fogalmazott egy finoman szólva is furcsa újságcikk körül kibontakozott politikai botrány kapcsán, hogy „Elég volt azoknak az íróknak, kortárs íróknak a rémuralmából”, „akik megmondják, hogy Magyarországon, a magyar irodalomban ki az író és ki a nem-író”, nemcsak dermesztő butaság, de mint vád is tökéletesen okafogyott. Senkinek nincs módja megmondani, illetve eldönteni ezt, és bárki megmondhatja, ahogyan azt teszi a Székelyföld szerkesztője is. Nem tudom, milyen módon lehet bárkit is megfosztani attól a lehetőségtől, hogy azt mondja:

Wass Albert nem-író, vagy Nádas Péter nem-író. Hogy Wass nincs benne a kánonban. Az én kánonomban nincsen benne, a tiédben benne van. Különben sincs kedvem kánonokat építeni. De ami még ennél is rosszabb hír: kánonokat dönteni sincs kedvem. És úgy látom, senkinek sincs. Nincs szüksége sem kánonra, kanonizálásra, sem az ellenkezőjére. Szobrot állítani nagyjainknak? Ez már a múlt században is nagyon ásatag dolog volt. A hatalom reprezentálta magát ezekben a szobrokban. Szóval, nincs lista, vagy végtelenül sok lista van. Alternatív individuális kánonok sokasága, olyanok, mint a Weöres Sándor által jó harminc évvel ezelőtt összeállított irodalmi szöveggyűjtemény, bár ez némiképp még ellenkánon volt, vagy legalábbis ajánlat egy feminista ellenkánonra. Az irodalom posztkánoni helyzetben van. Sőt, a nemzet is. Habermas nemrég posztnemzeti állapotról beszélt. De mi az, hogy posztkánoni? Vannak-e még kánonok? Vannak-e még nemzeti kánon? Ha nincsenek kánonok, akkor nincs zsinórmérték, akkor még egy ízlésközösség ítélete is szinte artikulálhatatlan, a legteljesebb zűrzavarban élünk, amelyből talán csak az individuális rendteremtés jelent kiutat vagy kievickélést. Akár posztmodern, tehát pozitív káosznak véljük ezt az állapotot, akár a vég kezdetének, egy biztos: a nemzeti kánon fogalmának ma több értelme van az alkotmányjog, mint az irodalom területén.

Hát nagyjából ezek lennének az én kérdéseim és válaszaim, és engedjétek meg, hogy ezekre most még

sietve rápúpozom azokat is, melyeket Kálmán C. György kollégánk, a felkért hozzászólók egyike fogalmazott meg írásban, mivel nem tudott eljönni erre az eszmecsereére.

KÁLMÁN C. GYÖRGY: Kedves Egybegyűltektől, rajtam kívülálló okok miatt nem tudok ma este jelen lenni, de megpróbálom igen röviden összefoglalni azokat a téziseket – tehát nem kifejtett és nem is mindig végiggondolt gondolatokat –, amelyeket a mai vitában képviseltem volna.

Tehát: úgy gondoltam, arról beszélnék, hogy a kánon szükségességéről, megváltoztatandóságáról vagy változtathatóságáról vitatkozni majdnem olyan – s hogy ez egyszerű hasonlat-e, vagy annál kicsit komolyabban kell-e venni, az további kérdés –, mint hogyha a nyelv szükségességéről, változtatásáról stb. beszélnék; a magyar nemzeti kánon létéről vagy fontosságáról beszélni pedig nem nagyon más, mint ha egy nyelv legfontosabb, központi, minden más nyelvjárás alapjául szolgáló nyelvjárásáról beszélnék. A kánon, ahogyan a nyelv is, van, s ha nem volna, nem is igen tudnánk kommunikálni a kultúra világában – vagy amennyire mégis, az igencsak korlátozott kommunikáció volna. Ahogyan a nyelv korlátait és félrevezető jellegét olykor érezzük, olykor ezért elégedetlenek is vagyunk vele – úgy a kánonnal is mindenféle bajunk lehet, és változtatni akarnánk rajta. Ebből azonban az is következik, hogy felszámolni nem tudjuk, és az is, hogy nem egyéni

döntéseinken múlik a változás. Mármost amikor azt gondoljuk – manapság –, hogy a kánonok sokasága, és e sokaság egymás mellett élése (és nem alá-fölérendeltsége) az üdvös állapot, és az Egyetlen Kánont az autoriter társadalmakkal, a diktatúrákkal, az erő politikájával társítjuk, akkor nagy a csábítás arra, hogy az olyan központi kánonokat, mint amit például a magyar nemzeti kánon kellene, hogy jelentsen, igyekezzünk kétségbe vonni. Holott ezek – vannak: számot kell vetni velük, mert erősen hatnak, mert annak a nyelvnek a legfontosabb „szókincsét” vagy „alapszabályait” adják, amelyet magunk is beszélünk. Még ha ezt nem mindig vesszük is észre. Az ehhez való kritikai viszony – amelyet nagyon is érthetőnek, sőt fontosnak gondolok – mindenekelőtt e kánon működésének, hatókörének, szabályainak és elemeinek megértésével kezdődik, nem pedig egyes elemek vagy szabályok kikezdésével, kritikájával. Ebben az értelemben igenis elfogadó volnék ezzel a kánonnal. Ha túlságosan konzervatívnak, értékeiben avítnak, olvasási szabályaiban megújulásra képtelennek gondoljuk (mint ahogyan olykor én is), akkor a legfontosabb kérdés az, hogy miért gondoljuk ilyennek, hogyan vált ilyenné (már ha tényleg ilyen), és mi áll változásának útjában. Tehát ezzel kezdtem volna, ami természetesen túlságosan is toleráns és plurális elgondolásnak tetszhet, paradox módon, abban a közegben, amely éppen ezt követelné meg. Amit tehát mindenképpen szem előtt kellene tartani szerintem, az a kánon szándékunktól

függő megváltoztatásának, vagy a tőle való megszabadulásnak illuzórikus mivolta. Ahogyan a nyelv esetében is van ez. Viszont az ad változtatásra esélyt, ha megpróbáljuk megérteni a működésnek – és a működés fennmaradásának – szabályait, tényezőit.

SZILÁGYI ÁKOS: Ez Kálmán C. véleménye. Akkor itt szerintem két igen sarkosan ellentétben álló véleményt hallhattak a mellettem ülő tisztelt felkért hozzászólók, akiknek ezennel át is adom a szót. Abszolút szuverén módon fogalmazhatnak meg kérdéseket, és elmehetnek a föltett kérdések mellett is, ha akarnak, de azért remélem, hogy ez a két álláspont vitára ingerli majd őket.

BAZSÁNYI SÁNDOR: Én a „nemzeti kánon” kifejezésből inkább az első, megszorító jellegű szócskáról, a „nemzeti”-ről szeretnék beszélni. A „nemzeti kánon” kifejezésnek számomra akkor van értelme, ha a „nemzeti” szónak is van értelme. Nem tudom, hogy van-e értelme. Ha Szent Ágostontól kérdezték volna, azt felelhette volna, mint az idővel kapcsolatban: ha kérdezik, akkor nem tudom, ha nem

kérdezik, akkor tudom. Használom, jóban vagyok vele, aktív szókinccsemnek szerves része, de ha definiálnom kéne, nagy bajban lennék. Ennek következtében meghajlok az egyházatya tekintélye, az ő gondolkodásmódjának meggyőző ereje előtt, és én se definiálnám, inkább körüljárnám ezt a kifejezést. 1-2 idézetet hoznék Kölcseytől, Arany Jánostól, Péterfy Jenőtől, amelyekben a „nemzet” szó jelentése eljut az egyetemes vonatkozásába hozható egyeditől a semmitmondó sztereotípiáig.

Kölcsey a komikumról: „A való művészi szépségnek (...) egyeteminek kell lennie. Bizonyosan tehát a komikum szépsége is nem lehet nem egyetemi.” Ez nem is lehet vitás. Továbbá: „Minden népnek írói közt a komikusok állanak a nemzetiség saját vonásaival legszorosabb egyesületben.” Tehát a „nemzeti” önmagában nevetséges, ámde a komikum esztétikai minősége révén „egyetemivé” válhat, és válik is, mondjuk Arany János vagy fia, László verses epikájában. Végző soron: „A komikus elválaszthatatlan tagja a maga nemzetének és korának, e kettőnek kebeléből kell neki a kettő előtt ismeretes alakokat elővarázsolni.” Amiből meg egyenesen következik: „Tökéletes ismeretségben kell lenni egyfelől a nemzetnek és kornak, másfelől az írónak egymással; s így fog történni, hogy a komikus oly behatással munkálhat a maga népére, mint nem semmi más költő.” Végző tanulság és nyereség: „Ennélfogva azt, amit az emberiség egész masszájára nézve az egyetemiségben

elveszt, a maga nemzetére nézve az individuális behatás szorosan koncentrált erejében nyeri meg.” S ami a legfőbb: „Ízetlenség ne uralkodjék sehol: így tanít Herder; s ha van művész, akinek e maxima szól, szól a komikusnak.” Kölcsey szerint tehát a nemzeti szempont önmagában, deklamálva: ízléstelen és nevetséges. Ámde a nemzeti szempont „esztétikai formában” szép, mert komikus.

Mint ahogyan Arany is a „kozmpopolita költészet” tendenciózus elvontsága és deklaratív sutasága ellenében beszél a „nemzeti” ízű költészeztől: „Pusztá elvont ideállal / Inkább nem is dallanék.” „Inkább, hogysen dalok korcsa / Közönyös harmóniám.”

S végül Péterfy Jókai Mór nemzetkarakterológiájában történik meg az a végzetesnek tűnő fordulat, miáltal az egyetemeshez mérhető egyedi semmitmondó sztereotípiává válik:

„Maradjunk még egyelőre Jókai regényhőseinél. Már láttuk: hogy bennök egy végtelenre törő eszmény él, valami szellemi multiplicator működik, mely tehetségeiket óriási arányokig hatványozza. Ez absztrakt eszmény azonban Jókai regényeiben – ha mondhatjuk – azonnal megsűrűsödik; összefonódik bizonyos nemzeti vonásokkal és a 'homo omnipotens és omnivolens' mögött egy csapásra feltűnik a tipikus magyar ember. Ezzel két dolgot ér el Jókai. Először a pszichológiai lehetlenségeket elfödi a magyar életből vett tipikus vonások igazságával...”

SZILÁGYI ÁKOS: István azt hiszem, hogy a kérdésfölvetés és a tárgy okán ehhez te tudnál kapcsolódni.

MARGÓCSY: Én egy másik oldalról közelíteném meg ezt a kérdést, s a nemzeti kánon nemzeti jelzőjének a belső meghatározóit keresném, azt, hogy a 19. században hogyan próbálták meg ezt különböző módokon esztétikailag belülről indokolni: hogy mi is lenne az irodalomnak a nemzeti jellege, s hogy ez a nemzeti jelleg mennyiben érvényesül úgy, mint az irodalom esztétikai vonatkozásához képest külső meghatározottság, vagy – hogy az Ákoshoz kapcsolódjak –, mint hatalmi tényező. A nemzeti kánon fogalma feltételezi azt, hogy van nemzeti irodalom. De a 19. század előtt ilyen kategória, hogy nemzeti irodalom, nem létezett. E fogalmat a 19. század elején olyan kitűnő elmék találták ki, mint például Kölcsey, s ők azt gondolták, hogy minden irodalomnak nemzeti jellegűnek kell lenni; ám ezzel nem csak azt állították, elkülönülő vonatkozásában, hogy a magyar irodalom mennyiben legyen más, mint a német irodalom, vagy a szlovák stb., hanem azt is, hogy az anyanyelvű irodalom és a kultúra legyen egy közösség számára, amelyet most éppen nemzetnek nevezünk, egységes és kizárólagos (ilyen egység sem területi, sem rendi, sem vallási értelemben nem létezett a 18. század vége előtt). A nemzeti kánonnak a mai problémája éppen az, hogy egy olyan egységes és kizárólagos fogalomrendszerrel és

kategóriarendszerrel próbál operálni, amely mára, legalábbis az én szememben, érvényét veszítette, holott a nagysikerű 19. századon keresztül végig ezt a homogén egységet építették ki: hogy legyen egy olyan példatár?, pantheon? kitűnő figuráknak és műveknek egy gyűjteménye, amelyet a közösség számára, a közösség minden tagja számára egységes és kizárólagos fogalomrendszerrel lehet és kell interpretálni, és amelyekre nézvést kötelező jellegű, hogy értékes mivoltukat a közösség minden tagja egységesen és egyetértőleg fogadja el. Ennek az egységnek a feltételezése és biztos állítása a nemzeti kánon esetében a legtanulságosabb, hiszen mindezt csupán a 19. század offenzív nemzetépítési stratégiája kapcsán konstruálták meg, s akár utópiaként jövendölték meg, akár a múltban már megvalósultként történetizálták, mindvégig a teljességre és homogén érvényességre koncentráltak. Ilyen értelemben a nemzeti irodalom fogalmának kiépítése és abszolutizálása tulajdonképpen egy globalizációs tendencia volt, a sok elkülönült rétegirodalmat most fogták össze először egy nagy halmazba, és ezt nevezték el nemzeti irodalomnak. Ezen belül aztán az értéktulajdonításnak a hatalmi mozzanata olyan erőteljes volt, hogy mondjuk mint egy Mengyelejev-féle táblázatban, előre kitalálták, hogy minden kulturális elemből kell egy példaadó mintapéldány, és az irodalom egészének működését ehhez a példaképhez képest minősítették (ezért volt például a szegény Vörösmartynak a Zalán futásával

annyi baja: egyrészt kikiáltották a nemzeti eposz megteremtőjének, másrészt azonban állandóan azt is felrótták neki, hogy mindenfajta okok miatt nem felelt meg ennek az általános igénynek). Gyulai Pálnak, e kánon leghatékonyabb kidolgozójának a kései műveiben borzasztó érdekes megfigyelni, amint a már kiépültnek tekintett nemzeti irodalomban számba veszi, hogy most már megvan a lírikusunk, Petőfi, megvan az epikusunk, Arany, tehát beállt a nemzeti irodalomnak a zárt és teljes rendszere, amelyet így prezentálhatunk mindenki számára. A 19. század végén bevezetett általános közoktatás aztán ezt a nézetrendszert kanonizálta elképesztő erővel: hiszen tananyagként valóban kötelezővé tette mindenki számára, hogy ezt az egy rendszert kell elfogadni, azt kell feltételezni, hogy csak ez működik, s hogy ez az a képzetkör, mely a sokféleképpen követendő példaképeket megadja. (Az ilyen törekvéseknek számtalan és sokféle gesztusuk volt: az egyik legszebb és egy picit mulatságos utópiaként talán Széchenyinek az „Üdvlelde” című kitűnő ötletét idézném, mely szerint a Gellérthegyen egy nagy nemzeti temetőt kellene létrehozni, és a nemzet elitje által kijelölt bizottság szerint méltó embereket mind oda kell temetni, és akkor legalább lehet majd tudni, hogy ki volt igazán derék alkotó a magyar hagyomány kánona szerint, és akkor ezen nincs többé semmilyen vita...). E kánonképzésnek elsősorban a kizárólagossága és kötelező jellege az érdekes – valamint az, hogy ez a kanonizálás a millennium táján elképesztő dömpingben

és elképesztő hatásokkal érvényesült (Beöthy Zsoltnak, akadémikusnak, egyetemi professzornak könyve, A magyar irodalom kistükre mindezt gyönyörűen mutatja: hihetetlen sikereket ért el).

Ugyanakkor számunkra ma alighanem inkább az az érdekes, hogyan is változott a 20. században e nemzeti kánonoknak a működése. Egyrészt ugyanis az élő irodalom egyszerűen föllázadt ennek a manipulatív fölhúzott, historizáló egységes kánonnak az igézete ellen, és a Gyulai Pál és Beöthy-féle egységes kánon ellen a 20. század első felében három nagy, egymástól is nagyon különböző támadás is indult, a nyugatosok, a népiesek és az avantgárdok révén. Másrészt azonban, mivel a hagyományos kánon remekül volt használható kultúrpolitikai manipulációkra, a különböző politikai rendszerek, mind a Horthy-rendszer, mind a Rákosi-rendszer, mind a Kádár-rendszer elképesztő erővel sugallták és nyomták azt a meggyőződést és kultúrpolitikai parancsot, miszerint csak egyféle kánon lehetséges. Tartalmilag ugyan eltértek egymástól itt-ott, de hogy egy egységes valaminek kell lennie annak, aminek a kötelező jellegét kizárólag valaminő idegen szellemiség vagy ellenséges vagy föllazító szellemiség vonja kétségbe, mindez ezen az egyszerre nagyon magas és nagyon közönséges kultúrpolitikai szinten mindvégig jelen volt, jóllehet az élő irodalom már egyáltalán nem követte ezeket a tendenciákat.

Ugyanakkor azonban a kánonok létét és érvényét illetően én egyáltalán nem mennék el odáig, ameddig

bevezetőjében Szilágyi Ákos elment, mivel úgy látom, hogy az irodalmi és kulturális kánonnak, a nemzeti kánonoknak, az egymás mellett élő kánonoknak is, bizonyos értelemben a nemzeti jellegét nem lehet kétségbe vonni, hiszen a nyelvi és kulturális hagyományfolytonosság egyszerűen magába zárja a legkülönbözőbb kánonokat is. Nem arról van szó, amiről állandóan és feleslegesen beszélnek, hogy a magyar nyelv és irodalom az lefordíthatatlan lenne, vagy hogy elveszünk a szlávok tengerében, és nincs egy rendes finn-ugor testvér sem, aki megértene minket. Hanem arról van szó, hogy az a sokszáz éves kulturális (s nem csak nyelvi jellegű mozzanatokot érintő) hagyományozódás, amelyik például a mai magyar költészetet nagyon erőteljesen elhatárolja a nyugat-európai költészettől, az teljes mértékben, ha tetszik, ha nem, a magyar irodalomnak, a magyar kulturális hagyománynak az önmagában forgását képviseli, és ebből kilépni tulajdonképpen képtelenség (ilyen meghatározottság például az, hogy a magyar költészet máig használ zárt formákat, hogy rímeket használ, hogy a dalköltészetnek a hagyományát fönntartja – holott mindezek az európai költészetek fő áramában már anakronikus archaizmusként hatnak). Itt van pl. egy olyan kanonizálhatatlan, örült figura, mint Weöres Sándor, aki költészetileg kizárólag a magyar hagyományból értelmezhető, akkor is, amikor Istar pokoljárásáról meg a különböző távol-keleti mítoszokról ír, akkor is, ha filozófiája vagy mitologizálása

univerzális, mivel az a forma-hagyomány, az a műfaj-hagyomány és az a nyelvkezelési hagyomány, melyet használ, nemzetileg kötött. Vagy hogy egy nagyon paradox példával éljek a kánon nemzeti jellegének a továbbélésére: itt van a mai Petőfi-recepció. Lehet Petőfi mélyen tizenkilencedik századi jelenség, de a hagyomány továbbélése azt mutatja, hogy nincs olyan vad, posztmodern mai költő, aki ne írt volna Petőfihez valamit, Petőfiről parodisztikus verset, hódoló verset, bíráló verset vagy mit: a hagyomány majdhogynem parancsolólag írja elő, hogy a Petőfihez való viszonyt valamilyen módon éreztetni kell; s mindez még az olyan nem Petőfis alkotókban is ott van, mint Szilágyi Ákos.

SZILÁGYI ÁKOS: Nem biztos, hogy jó a kánon fogalmának egy olyan mértékű kitágítása, amely tulajdonképpen a textuális, intertextuális, kulturális játékokat is beleérti, ami nemcsak a nemzeti irodalomhoz kötődik. A hagyományozódás sokkal komplexebb, messze visszamegy a nemzeti irodalom elé. A nyelvi azonosság vagy a nyelvbe születtség, minden irodalmi alkotásnak, minden egyéni műnek, életműnek a nyelvbelisége nem feltételezi a nemzeti kánonnak a létezését. Tehát lehetségesek szerintem individuális irodalmak is. De voltak, ha nem is individuális, de irányzati kánonok, most nem beszélve arról, hogy legalábbis Magyarországon és egész Kelet-Európában a Nyugat, a nyugati irodalom különféle nagy hullámai, irányzatai, alkotói abszolút kanonikusak.

Tehát a szónak nem a lista, hanem a minta értelmében, mint követendő minta. A „Vigyázó szemetek Párizsra vessétek!”. A politikában és az irodalomban ezt mindig meg lehet találni Petőfitől Adyig. Ez nem jelenti azt, hogy ők nem eredeti dolgokat hoztak létre, de a viszonyítási pont, a minta lehet külsődleges is. Lefordítottak, beemelték sok mindent az irodalomba. Ez nagyon messzire vezet szerintem. Majd hogyha már kinyitottuk a beszélgetést egymás felé, majd akkor még visszatérhetünk erre.

RÁKAI ORSOLYA: Már most érzékelhető, hogy kezdenek gyűlni a kérdések, a vitapontok. Nekem az volt a különös ezzel a témával kapcsolatban, hogy nagyon furcsa ennek a két fogalomnak az egymás mellé kerülése. Szilágyi Ákos a kánonról beszélt inkább, Sándor a nemzetiről inkább, Margócsy István a nemzeti kánonnak egyfajta értelmezéséről próbált meg valamit mondani. Én most előljáróban eltöprengenék ennek a két fogalomnak az egymást taszító összefüggésein. Legalábbis azokon a problémákon, amelyek nagyon zavarossá teszik a kettőnek a viszonyát. Van egy nagyon érdekes tanulmánykötet, idén tíz éve jelent meg, egy német könyv, Renate von Heydebrand szerkesztette, és egy egészen zseniális címe van. Az a címe, hogy „Kanon Macht Kultur”. Ez nagyon sokértelmű cím, hiszen jelentheti azt is, hogy a kánon a kultúra, de jelentheti azt is, hogy a kánon csinálja a kultúrát. Nagyon-nagyon találó és magyarra lefordíthatatlan cím.

Tulajdonképpen pont ezzel van a probléma. Hogy tudunk-e nemzeti kánonról beszélni, amikor nyilvánvaló, hogy a kettő között valami olyan viszony van, melyben az egyik alakítja a másikat, de a másik előfeltétele az egyiknek, ugyanakkor szintén alakítja azt. Tehát egy kölcsönös meghatározottság jellemzi őket.

Volt egy kánon-konferencia, vagy nyilvános vita, ha jól emlékszem, 2003-ban, ahol nem a nemzeti, hanem a kánon kérdéséről volt elsődlegesen szó. És ott is, és hasonló egyéb fórumokon, tanulmányokban az szokott kiderülni, hogy amennyiben egy kánon értelmezhető egy irodalom számára (vagy az esztétika, az építészet, a történettudomány vagy akár micsoda számára), akkor az valami olyan értéket, vagy ha úgy tetszik, zsinórmértéket kell hogy képviseljen, ami az adott terület speciális elvárásai szerint választódik ki. Annak a területnek az értékelése szerint, a szabályai szerint a legjobb. Ez ugyebár nem feltétlenül lesz az, ami a nemzetiség szempontjai szerint a legjobb. Tehát itt már találunk egy ilyen divergenciát: nem biztos, hogy ami az irodalom saját szempontjai szerint jó irodalom, a legjobb irodalom vagy kanonikus értékű irodalom, az nemzeti irodalomként is kanonikus értékű. Ezt minden hasonló területen el lehet játszani. Sőt, adott esetben egészen odáig el lehet menni, hogy pont a Margócsy István által felidézett 20. századelőn is éppen az volt a vitának a legfontosabb tanulsága, hogy ezek mintha kizárnák egymást. Vagyis ha valami nemzeti, akkor egyből fogadjuk el esztétikai értéknek, ha viszont

az önelvű irodalmi értéke alapján tartjuk fontosnak, akkor gyakran azt mondták-mondják, hogy idegenszerű, és mivel idegenszerű, egyszersmind nem művészet, nem irodalom. Ezek valahogy beleszólnak egymásnak az értékszempontjaiba, és nagyon sok esetben kizárhatják egymást. A másik probléma az volt, hogy minek a nemzeti kánonjáról, miféle nemzeti kánonról is van szó. Volna valamiféle nemzeti kánon, amibe tartozik irodalom, művészet, építészet, tudomány, erkölcsi értékítéletek, esztétikai megközelítések, viselkedésmódok és egyebek, és erről beszélünk, vagy valamilyen speciális területnek a nemzeti szempontú kánonjáról? Mert ezek nagyon különböző dolgok. Ha az első esetről beszélünk, ha tehát ezt a furcsa konglomerátumot nevezzük nemzeti kánonnak, akkor ott a nacionalizmus-kutatóknak, az ideológiatörténészeknek meg – Szilágyi Ákos vitaindítójára visszautalva – az alkotmányjogászoknak van elég sok keresnivalójuk, ha a másik esetről, akkor a különböző területek történészeinek lehet esetleg beleszólásuk ebbe. Az is érdekes, hogy a nemzeti kánonnak van egy történetileg kimunkálódott formája, amiről az imént hallottunk elég sokat, az irodalom szempontjából a 19. század második felében és a 20. század elején. Ezt Toldy Ferenc kezdte, és legtökéletesebb formáját, ha úgy tetszik, Horváth Jánosnak a munkásságában érte el. Ennek során fölrajzoltak egy olyan fejlődési koncepciót, hogy az irodalom a leírt szótól, a mindenféle, minden fajta műfajban leírt szótól a művészi jellegű leírt szón

keresztül a nemzeti jellegű, majd a nemzeti jellegű és egyben művészi értékű leírt szóig terjed, és hogy ez utóbbi volna a fejlődésnek a végpontja. Ebben az értelemben találkozónának az egyetemes és az egyedi értékek is, merthogy a fejlődés – legalábbis Horváth János szerint – egyenesen elvezetne az egyedinek és az általánosnak a találkozásához éppen a nemzeti kánon fogalmában.

Ez az, ami nem bizonyult túlságosan termékenynek vagy túlságosan használhatónak a 20. század durván második harmadától kezdve. Egyre inkább úgy tűnhet, vagy úgy tűnik, hogy nagyon sok minden nem látszik ebből a toronyból, tehát nagyon sok olyan jelenség van, (most irodalmi jelenségeknél maradva), ami a Horváth János értelmében vett nemzeti kánon „fogalmi tornyából nézve nem látszik számunkra, vagyis nem értelmezhető számos olyan jelenség, amit esetleg irodalomként értékesnek tartunk. Ez volna a kérdések egyik csoportja. Van egy másik lehetséges problémakör is, és talán ez az, ami az én megközelítésem volna ebben az egész vitában, az én témajavaslatom. Akár a nemzeti, akár a kánon fogalma felől közelítünk, a közösségnek, a közösségi identitásnak lesz ott valami nagyon központi szerepe, és lesz közös keresnivalója. Margócsy tanár úr azt mondta az imént, hogy a 19. században megpróbálták létrehozni egy olyan irodalom-képzetet, amely egységes, és ezt az egységességet egy közösség minden tagja számára megpróbálja prezentálni. Másrészt éppen ez az egység az, amely ezt a közösséget közösségként teremtette meg

ugyanebben az időben, éppen ez volt a legfontosabb eszköze annak, hogy ez a közösség ilyen egységes közösségként tekintsen saját magára: ez a nyelvi kulturális téma, amely talán a legfontosabb modern nemzeti közösség-formáló tényező.

De ez a közösség akkor kikből állna? Honnan nézve tudnánk meghatározni? Ki a cél? Kik a befogadói ennek a közösségnek? Merthogy ugyebár az az egységes irodalom, amely íródik ennek a közösségnek, az már preformálja ezt, tehát előfeltételezi, hogy ez a közösség bizonyos szempontok alapján fog olvasni és értékelni. És ha megint csak megfordítjuk ezt a megközelítést, akkor kiderül, hogy aki viszont nem így olvas és értékel, nem tagja a közösségnek. Tehát kiesik ebből az egymásra záruló fogalomrendszerből. És valóban kiesik. Ezek azok a viták, amelyek a legkiválóbban alkalmasak a különböző szektás irodalomszemléletű politikai és egyéb gyönyörűségeknek a létrehozására, akár a Wass Albert-kultusz esetében is. Ez egy nagyon-nagyon fontos kérdés, hogy kik alkotják, alkothatják ezt a közösséget, úgymond ki és milyen áron tartozhat ennek a közösségnek a kebelébe. Ki az, akinek a számára ez az egységes kánon készül, és akinek az integritását ez az egységes kánon fönntartja? Ez volna a leglényegesebb kérdés.

Még egy apróság, a véleménymondás jogától való megfosztás kérdése. Ez sem egy újkeletű gondolat, a 18. század legvégéről származik, és folyamatosan jelen volt

a kritikával kapcsolatos vitákban a 19. század első felében is. Sokan úgy gondolták, hogy az egyéni értékítéletek kiszámíthatatlanságát, a kritikus önkényét úgy kellene kivédeni, úgy kellene biztosítani azt, hogy ez a bizonyos befogadói közösség – a „nemzet” – felismerhesse magát a neki prezentált irodalomban, hogy létrehoznak egy központi, mindenki által elismert tekintélyű intézményt, mely összegyűjti és alkalmazza azokat a szabályokat, amelyeknek a kritikusok számára is irányadóknak kell lenniük. Akkoriban, ha emlékszünk, volt egy nagy vita, Batsányi János és Kazinczy Ferenc között, aminek az volt az előzménye, hogy Kazinczy otthagya a Kassai Magyar Múzeumot, és megalapította az Orpheus című folyóiratot. A különbség lényege az volt, hogy Batsányi az ítélkezés jogát valamiféle, ha úgy tetszik, alkotmányos fórumra szerette volna ruházni, tudósok, felszentelt emberek egy közösségére, akik valamilyen módon jogot kapnak erre, és ennek a feljogosításnak nyoma van, tehát nem egyszerűen csak összeállnak egy beszélgetés erejéig, hanem ezt mindenki, a közösség is elfogadja valamilyen módon, hogy őnekik joguk van megítélni mások műveit, és aztán ez a dicső és nemes tudós férfiakból álló testület lesz az, aki majd joggal ítélkezhet az egyéb földi halandók művei fölött. Tehát tulajdonképpen fölöttük áll, az írók fölött áll ez a testület, és amit ők kimondanak, az lenne az irodalomnak az alkotmánya, a gyakorlatban megvalósuló alkotmánya. Kazinczy ennek ellenében az egyén kritikusi tevékenységét és az egyéni

kritikai értékelésnek a jogosultságát hangsúlyozta. És a végeredmény egy nagyon furcsa hibridje lett ennek a két álláspontnak.

MARGÓCSY ISTVÁN: Az egyetemen igencsak nehéz (nekem) magyar irodalmat tanítani, ugyanis a hallgatók részéről elképesztően erősen jelentkezik az az igény, hogy egy általánosan érvényes, egységes, határozott és rendíthetetlen kánont képviseljek és közvetítsek. És amikor én például fölívom a figyelmüket, hogy még az ideálisnak képzelt 19. században sem volt egységes a magyar irodalom, s már akkor is többféle kánon élt egymás mellett, csak mindezt lefedte egy nagy kanonikus narratíva, amely máig él, akkor feszültség támad: azt feltételezik, hogy azt akarom mondani valakiről, hogy nem jó író, s mivel az ilyen véleményekhez nincsenek hozzászoktatva, akkor ebből bajok keletkeznek. Figyelemre méltó szociológiai tény, hogy milyen nagyon széles társadalmi támogatást élvez az egységes kánon fenntartásának az igénye. Én az egész Wass Albert körüli szoborállítási törekvésben és az ez ellen való tiltakozásban is ugyanennek a leképeződését látom. Mindkét fél számára létezőként él egy virtuális szent kánoni hely képzet, s az egyik csoport azt mondja, hogy „bedugom oda”, a másik azt mondja, hogy „oda nem engedem”, mert az már meg van határozva, s fenntartva egy bizonyos kör számára; s mindezt természetesen nagyon szépen jellemzi és színezi az, hogy az is feltételeztetik, hogy a kánon- és

szoborállításához állami vagy legalábbis hivatali támogatás kell, mint általános garancia, s az tulajdonképpen nem is merül fel, holott feltehetőleg az lenne egy „normális állapot”, hogy állítsunk szobrot a magunk kertjébe a magunk kánonjának. A vita akörül forog, hogy a nyilvános teret hogyan lehet kisajátítani, vagyis a nyilvános térben kell felmutatni, reprezentálni azt, hogy ez a kánon nemcsak a miénk, nem privát érdeklődés szülötte, hanem tirátok is érvényes. Holott egyébként azt mindenki tudja és éli, hogy a különböző írói és nem írói befogadói közösségeknek nagyon különböző kanonikus értékrendje egyébként egymás mellett, kizárásokkal, megbékélésekkel, fenntartásokkal és toleranciával – működik. Alighanem az lenne az irodalom normális életmódja, ha elismernénk, hogy egymásnak írunk, nem pedig egy absztrakt, anonim közösségnek – melyet épp e feszélyező anonimitás okán patetikusan nemzetté stilizálunk fel. Szkeptikusként viszont úgy látom, hogy nagy csoportokban olyan erős ennek az egységes kanonizációs és természetesen államilag fenntartott rendnek az igénye, hogy az ily működésnek megvalósulását nemigen remélhetem (hozzátennem, amiatt is, mivel az irodalmat Magyarországon javarészt az állam tartja el, s fogja még sokáig eltartani; s így ennek az igénynek, továbbá az ezzel szemben való lázadásoknak relatív jogosultsága mindig fenn fog állni).

BAZSÁNYI SÁNDOR: Én a folyamatológiához szeretnék hozzászólni. Horváth János neve és a hozzá köthető teleologikus, legalábbis ez a retrospektíve elmesélt folyamat elég erőteljes. Nincsenek alternatív, úgymond a nemzeti kánon mibenlétére vonatkozó, a részleteket egy kicsit másként csoportosító vagy radikálisan másként látó alternatív elbeszélések. Az a probléma a kánonnal kapcsolatosan, hogy az tulajdonképpen nincs, csak akkor van, ha így utólag, Erdélyinek a szavát használva „becsomózzuk” a történetet. Tehát lezárjuk a történetet, és akkor van egy olyan zárt, tulajdonképpen boldogságot okozó kis egység, amellyel azért nem mindenki tud feltétlenül azonosulni. Horváth János, talán éppen azért, mert irodalomtörténész volt, nem tudott mit kezdeni Adyval, pedig írt róla annak idején. Egyszerűen becsomózta, véget ért a történet, és ha egyszer így becsomózott, retrospektíve elmondott, a nemzeti kánon titkát, lényegét mégpedig egy szép történet formájában megjelenítő eseményről van szó, akkor ugye ez zavaró, amire többen is utaltunk, hogy ez a zártság, ez az egységesség, ez a falanx-szerű, lezárható jelensége a nemzeti kánonnak, amivel aztán nem tudunk mit kezdeni. Itt már aztán felszabadulnak a lehetőségek, hogy megpróbáljuk egy

kicsit Horváth Jánoson túlról megnézni közelebbről, részleteiben, viszonylataiban, hogy mit is jelent ez a nemzeti klasszicizmus szavával fémjelezhető kánon. És akkor azt mondhatjuk, hogy ebben a kánonban mit csináltak, amikor valaki megpróbálta árnyalni. Például Arany, amikor 1849 után jön a humoros, satirikus kispikái költeményekkel, akkor a (később utólag kialakított) kánonnak már-már megjegecesedett közhelyeit kezdi ki. Nemcsak a kőszívű ember fiait lehet megírni, hanem lehet erre egy humoros választ is adni. ...Alkalmi aspektusváltások is vannak a történeten belül maradva. Kívül kerülni magunkon, a kánonunkon, az üdítő lehet.

RÁKAI ORSOLYA: Kicsit visszakapcsolódnék Margócsy István hozzászólásához, a kánon iránti igény és a kisajátítás kérdéséhez. Azt szokás mondani, hogy a kánon többes számban használandó, azaz különböző alternatív kánonok létezhetnek egymás mellett. Ugyanakkor egyrészt mégis úgy tűnik, mintha lenne egy erős, szinte mozdíthatatlan központi tömbje ennek a kánonnak, ami jószerivel független az irodalomszemlélet utóbbi száz évének változásaitól, másrészt pedig mintha egy kánon lenne, amelyhez tartozni valóban tekintélyt ad, presztízst jelent. „Áruvédjegy” is, József Attilával szólva. A kánonról beszélve gyakran megfélekedünk a társadalmi elismerés bizonyos rendszerszerűségeiről. Alain Viala írt több mint húsz éve egy nagyon

tanulságos könyvet (a címe Naissance de l'écrivain), amelyben külön fejezet foglalkozik az intézményes elismertség kialakulásának problémájával. Az elismerés ugyanis hierarchikus: minél magasabbra emelkedik az illető, annál kevesebb hitelesítő fórum marad fölötte. Lehet valaki egy alternatív kánon része, lehet egyfajta csoport által nagyon elismert, de ha följebb akar jutni, el kell fogadtatnia magát olyan fórumokkal, amelyek valamilyen szempontból magasabbrendűnek tekintetnek. Ezek a fórumok egészen a hierarchia tetejéig funkcionálisan egyenrangúak lehetnek (azaz mind szakmai fórumok, csak eltérő értékrenddel), de eljön egy pont, ahol a hitelesítés már a (politikai) hatalom ügye. Így lesz a sok kis akadémiai társaság közül kiemelkedő királyi francia akadémia Richelieu idején a szakmai elismerés legmagasabb fóruma mellett egyszersmind komoly politikai (és gazdasági) színezetű hitelesítő fórum, írja Viala. Az állam mint nemzeti közösség, ám ugyanakkor mint az ezt képviselő politikai-gazdasági hatalmi szerv ilyen végső hitelesítő funkciója a későbbiekben is megmarad, a mai napig. Ez az egyik, kevésbé elegáns tényezője a „vére menő” kánonharcoknak, részben ezért olyan húsba vágó kérdés, hogy ki van benne és ki nincsen, hiszen ezek az elismerések – díjak, ösztöndíjak – természetesen jelentősen befolyásolják a kanonikus pozíció megszilárdítását is. Mivel azonban ez a döntés a hierarchiában elfoglalt pozíciójából adódóan már túl van a „tisztá” szakmaiságon, ha van ilyen egyáltalán, és

részben politikai fórum, minden ilyen esetben (és nemcsak Magyarországon, gondoljunk akár a Nobel-díjra például) felvethető vele szemben az a roppant épületes kritika, hogy azért XY és nem ZW, mert az egyik velünk van, a másik meg övelük. Az intézményes elismertség csúcsára jutott kánonszereplőknek jóval nagyobb esélyük van például a közoktatás részévé válni, ami szintén a kanonikus pozíció megszilárdításának kiváló eszköze. A kánont ugyanis sokan úgy határozzák meg, mint az újraolvasásra érdemes művek gyűjteményét – sőt, akár egyenesen úgy, mint olyan műveket, amelyeket nem elegendő egyszer elolvasni. Ez azonban bizonyos fokig megfordítható: minél hozzáférhetőbb egy mű, minél inkább jellemző rá, hogy folyamatosan újra és újra kiadják, annál szilárdabb marad a pozíciója a kánonban. A szilárd és megbízható kánon így bizonyos fokig üzlet is, hiszen mindig lesz iránta kereslet, mindig lesz olvasóközönsége, mivel azt az oktatás folyamatosan újratermeli.

SZÁ: Azt hiszem, van itt valami, ami kimaradt ebből a kánonról folyó beszélgetésből, és pedig az a megkerülhetetlen és alapvető változás, amit a textuális koherencián alapuló kulturális emlékezetre nézve a poszttipografikus techno-telemédiumok megjelenése jelent, és amely a szöveggondozás, a szövegkanonizáció, a szövegértés és értelmezés évszázad, sőt, immár egy egész évezred során kialakult

intézményesült műveleteit és műfajait kikezdi, felbomlasztja. Nemcsak a szöveg és a kép viszonyának megváltozására, nemcsak a könyvoldal megfogható fehér lapján olvasható szövegnek a képernyő megfoghatatlan imaginárius terébe költözéséről beszélek, hanem a linkekkel összekapcsolt és görgetett, végeláthatatlan szövegóceán elvi rendszerezhetetlenségéről, bármilyen általános, minden net-használóra kiterjeszhető szövegkánon, tekintélykánon kialakításának elvi képtelenségéről, a „digitális halhatatlanok” csepp a tengerben, nem holmi nemzeti kánon, hanem jópofa kultúrpolitikai ötlet, esetleg hasznos tartalomszolgáltatás, amennyiben bizonyos fontos szövegek lelőhelye, de nem több ennél. Abszurd lenne ezt a „listát” általános és kötelező érvényűként a háló egymással tökéletesen esetleges kapcsolatban lévő felhasználóival elfogadtatni. Ez hatalmas változás, a szöveg leválása a tipografikus könyvről, és minden szöveg teljesen szabályozatlan – elvileg nem szabályozható – nyilvánosságra hozhatósága, közlése a hálón, minden szöveg – értékes és vacak, dilettáns és professzionális irodalom, fércmű és remekmű – egymás mellé kerülése – íme, hogy válik valóra a radikális mellérendelés szürrealista alapelve, hogyan találkozhat esernyő és varrógép, ha nem is a boncasztalon, de az internet böngészőasztalán! Miféle új típusa jöhet létre ebben a merőben új közegben a kulturális emlékezetnek? Nemcsak a képre gondolok, amely maga a feledés, hanem a szöveg útjának,

létrehozási elveinek, hatásának, sikerének stb. az irányíthatatlanságára. Hogyan képezhető ezen az alapon bármiféle kánon? Hogyan lehetséges egy irodalmi életmű kritikai kiadása a file-ok tömegébe mentett változatokból, és ki kezkesedik ezek hitelességéért, amikor bármikor bárki beléjük nyúlhat, hiszen soha nem válnak múlttá, rögzítménnyé, és a kinyomtatott változatok is éppennyire esetlegesek? Kulturális emlékezetnek nevezhető-e az az emlékezet, amely a klikkelés véletlenszerűségének vagy pusztán technikai irányítotttságának boldog, senkit semmire nem kötelező szabadságán alapul? Hol a kulturális emlékezet eleven helye? Már a könyvtári katalógus sem kánon volt. A nemzeti könyvtárban nemcsak a kanonizált szerzők, hanem minden szerző művét gyűjteni és tárolni kellett. Már a katalógus sem mutatta meg, mit kell vagy mit érdemes elolvasni. Hát még a háló végtelen információs szövegtárolói! Ez tényleg egy óceán, amelyen kis lélekvesztőjével sodródik vagy – mint mondani szokás – szörfözik a felhasználó. Csak saját hajó létezik, kié-kié olyan – amilyen. A tipografikus kultúra szülöttei kevésbé érzik magukat boldognak és elveszettek ezen az óceánon, na de ők az a bizonyos „kihaló fajta”. Persze, a visszahatás, a káosz pozitív élménye után rémületének élménye, a kétségbeesés máris olyan regressziós folyamatokat generál, amelyek erőnek erejével akarják helyreállítani a régi zsarnoki rendet: kánon után vágyakoznak. „Még jó, hogy vannak kánonok, és van mibe befogóznunk!” – mondhatták

volna a régiek. „És mibe kapaszkodjunk mi?” – kérdezik egyre agresszívebben az újak, és egy „új mesét” szeretnének hallani. De „új mesék” már nincsenek, minden mese a múlté. Egyetlen kapaszkodó van csupán, ha az kapaszkodónak nevezhető, az egzisztenciális személy szabadsága, aki magamagát alkotja meg, aki „nem istene és nem papja, sem magának, sem senkinek”.

(A Társadalomtudományi Társaság április elsejei ülésén elhangzott vita rövidített, szerkesztett változata)

Borbély Szilárd

Hozzászólás a nemzeti kánon vitához

(Minden író kapjon szobrot!)

Távol álljon tőlem; én legyek az utolsó, aki ellene mond annak, hogy írónak állítsanak szobrot. Állítsanak csak! Sőt, minden író kapjon szobrot, utcát, teret, iskolát, óvodát, brigádöt, kollektívát, szavalóversenyt, stb. Miért is ne? Hisz annyi tér, utca, iskola, stb. van. Nem mintha volna jelentősége a posztmodern után. Az irodalmi kánon felől nézve az égvilágon semmi. De tényleg semmi. Az írószakma aligha hiszi, hogy valaki attól, mert szobrot állítanak neki, automatikusan részévé válna valamiféle szakmai vagy nemzeti kánonnak. Százak járnak nap mint nap a Bessze János utcán, és senki sem tudja, hogy ki volna Bessze. Az efféle neveknek gyakorlatilag, az írói neveknek, nincs jelentősége, hisz az emberek többsége nem ismeri a jelentésüket. Ha mégis tudakolni kezdené embertársaitól, hogy de mégis, monggyad má' meg, lécci, léccike, ki vót az a Bessze? Akkor ez volna erre az átlagemberi válasz, hogy oszt kit érdekel az buzikám? A debreceni esetet azonban szeretném élesen elválasztani a nemzeti kánon ügyétől. Egyáltalán a kánon ügyétől, mert abban nem a kánonról volt szó. Semmiféle kánonról. A nemzeti kánon és Wass Albert

között fennálló viszonyt Debrecenben senki meg nem érintette. Hogy példának okáért hogy aránylik Wass Albert életműve Petri Györgyéhez és Illyés Gyuláéhoz, és így tovább, teszem azt Nagy Lászlóéhoz és Weöres Sándoréhoz vagy Kassák Lajoséhoz és Márai Sándoréhoz. A közterek, utcák elnevezése és szobrok, emléktáblák, egyéb ilyenféle topográfiai jelölések csupán a térszerkezet modern jelölésére szolgálnak. Ha régen Büdös köznek, Csorda útnak, Kaboló útnak, Piac utcának, Alvégnek vagy bármi másnak neveztek utcákat, az a tér szervezésére és szerkezetének kialakítására szolgált. Ma sincs ez másként, ezért nem is kell, hogy bárkit érdekeljen a Bessze János utca nevében a Bessze külön. Az utcák és a földrajzi nevek között nem rég óta vannak írók nevei is. Pedig meg lehetne várni, hogy az ott élők maguk nevezzék el kedvük szerint, ahogy régen is tették.

A debreceni eset azért teljesen más, mert a Wass-szobor felállításának ügyét szorgalmazó Polgári Casinó a szobrot eredetileg magányos alkotásként kívánta elhelyezni Debrecenben, azon a helyen, ahol a Simonffy utca beletorkollik a sétatérre, korzóvá átalakított Piac utcába. Tehát a város szívébe, ahol a legtöbben járnak és láthatják. Hogy országszerte ismert vonatkoztatási pontot mondjak, a Bika Szálló közvetlen tözsomszédságában, nem messze a Nagytemplomtól kapott volna helyet. Ezt a magasztos tervet kicsinyes politikai érvek és megfontolások után módosították valakik úgy, hogy a főutcán túlságosan szem előtt van,

inkább dugjuk el a város szélén található Nagyerdőbe. Arra a sétányra, ahol egyébként is vannak már mindenféle ilyenek, na mondjad má, arra az izé, Medgyessy sétányra na, ott nem szúr szemet. Ekkor vált fontossá Wass Albert írói lénye. De akkor sem valamely lehetséges kánon részeként elgondolva, hiszen Wass Albert magasan minden kánon felett áll. A megvalósult szobor jócskán ki is rí az ott található millióból, és téralkotásként intenzíven rombolja is környezetét, mert nem illesztették bele. Fölébe nő az ott található írószobroknak, akiknek a képzőművészeti megjelenítése képviselt a Wass-szobor odakerülése előtt valamilyen kánont, mértéket, de az új szobor ezt szétzilálta. Nem is csoda, hiszen magányosan álló alkotásként alkotta meg és hozta létre megálmodója. Olyan monumentumként, amely vizuális értelemben uralkodik a körülötte lévő téren. Messziről magára vonja a figyelmet, megállítja az embereket. Nem fák között áll, nem egy csendes allén, hanem magas épületek között, a nevezetes Bika szálló sarkánál, egy áttekinthető, műkövel borított, forgalmas tér közepén. Nem valamely kánon részeként tervezték, nem a társiasság elvei szerint, hanem magányos hérosz, a nemzeti génusz mai ikonjaként. A szoborállítást kezdeményező Polgári Casinó tagsága jelentős átfedésben van a városi közgyűlés többségét adó frakció tagjaival, akik ezt a civilnek mondott kezdeményezést képviselői minőségükben – hisz nem tudja a jobb kéz, mit csinál a bal –, nem is gondolva semmiféle összeférhetetlenségre, meg is szavaztak

annak rendje és módja szerint. Mert ugyanazok, akik a Polgári Casinóban előző nap még civilek, a közgyűlésben másnap már képviselők. A szobor helye politikai megfontolások alapján lett kijelölve. Eredetileg tehát nyilvánvalóan látható, hogy a város politikai és gazdasági elitjét tagjai között tudó Polgári Casinó nem írónak akart szobrot állítani, hanem egy politikai ikonnak, aki ebből kifolyólag messze több, mint egy író. A Szent Wass Albert apánk megnevezések nem ritkák azokon a fórumokon, ahol az Erdély-nosztalgia íróját ikonként tisztelik.

A színes és bohókás jelenetekkel tarkított közgyűlésen elhangzott olyan óvás, hogy egy köztéri alkotást nem elég csupán annak képzőművészeti tárgy jellege felől megközelíteni. Vagyis a felállításról, annak helyéről való végső döntést körültekintőbb megfontolásnak kellene megelőzni. Szakmai kuratóriumtól is kellene előzetes véleményt kérni, nem elegendő csupán a képzőművészeti kuratóriumnak véleményére hagyatkozni, mivel attól ha egy szobor esztétikailag szép, bármennyire is tiszteljük Keatst, nem biztos, hogy igaz is. A közgyűlés elutasította a kuratórium felállítását, amely szakmai érveket kívánt volna mérlegelni. Tehát politikai döntés született, amely nélkülözötte mind a szakmai, mind a társadalmi vitát. A demokratikus intézmények így ürülnek ki, mert törvényes döntés született ugyan, de csak formális, amelyből hiányzik a részvétel legitimáló ereje. Ha ilyen Budapesten történik, abból országos botrány

kerekedik. A vidék azonban nyilvánosság nélkül magára van hagyva. Azonban azt gondolom, hogy nem tudjuk ma eldönteni, mi az a nemzeti kánon, egyáltalán van-e ilyen, lesz-e valaha még. Azt azonban tudjuk, hogy volt valamikor egy szakmai megfontolásokon alapuló irodalmi kánon. Ennek a regionális változata, mint egy elmúlt kor immár archaikus lenyomataként ott állnak a Medgyessy sétányon szerényen és alázatosan azok a szobrok. És hiába erőlteti be egy egyszerre erőszakos és gyáva politikai döntés Wass Albert szobrát Arany és Krúdy közé, de a szakmának jeleznie kell, hogy ez a három nem ugyanazt éri. Annyit lehet tenni, hogy kicsi ujjunkat felnyújtjuk, nem Wass Albert ellen, nem a szobor felállításának megakadályozásaként, ahogy a szónokok hazug módon harsogták, hiszen mi valóban demokraták vagyunk, csak jelezni, hogy ha van valami, ami árt a nemzeti kánonnak, bármi is legyen az, akkor az épp ez, az efféle politikai dölyf. Nem tudjuk, mit hoz a jövő, de Wass Albertnek lehet, hogy a Piac utcán van helye, nem tudom, ezt döntsék el a politikusok, de hogy a Medgyessy sétányon nincs. Mert azt gondolom, hogy az efféle szoborállítási gerillaakciók azok, amellyel – ahogy szimbolikusan a megvalósult szobor teszi a Medgyessy sétányon – szét lehet rombolni azt a nemzeti kánont, amelyhez még vissza lehetne vagy lehetett volna térni, mint talapzathoz.

Függelék

Miután lezártam az írásom, utána néztem a törvényeknek. A rendszerváltás óta az 1991. XX. törvény 109. § alatt szabályozza a köztéri alkotások ügyét. A törvényalkotó fő célja a korábbi diktatórikus gyakorlat leépítése volt. A törvényalkotók 1990-ben még olyan illúziókat tápláltak, hallgatólagos váradalmakat építettek be a törvénytövegekbe, amelyek a valóságban nem teljesültek. Ezek a hiányosságok azóta törvényi hiányosságként váltak realitássá és a közbizalom leépítésének eszközeivé. A demokratikus intézmények cinikus használatára a törvényalkotók a rendszerváltás lelkesült hangulatában azonban még aligha gondolhattak. Groteszk és hátborzongató példák sora mutatja azóta a naiv jogalkotás bohózáti gyakorlattá süllyedését (v. ö. Wehner Tibor: A köztér (részleges) nyilvánossága = Új Forrás 2004/9)

Azóta próbálta egy újabb törvény tisztázni, hogy mi is a köztér (1997. évi LXXVIII. törvény 2. § 13. pontja), de ez nem sikerült, tovább nőtt a káosz. Debrecenben a köztéri szoborállítás nem Wass Albert esetében tért vissza először a szocialista gyakorlathoz, hanem már 2001-ben a főtéren, a Bika szálló előtti szökőkút esetében. A kész szökőkút központi elemét, a Sellőt utólag távolították el lángvágóval a tervező és kivitelező Pázmándi Antal tudta nélkül, mert – a városi pletykák szerint – egy fontos magánszemélynek nem tetszett az a fránya Sellő. „Debrecen városának durva beavatkozása azért példátlanul abszurd és minősíthetetlen, mert itt egy

díszítő jellegű, tehát minden politikai kolonctól mentes, autonóm művészi elképzelés megvalósításának lehattünk tanúi: a debrecenihez hasonló, a művészi autonómiát támadó agresszív hatalmi fellépés köztéren a szocializmus évtizedeinek jellegzetes tünete volt” – írja Wehner Tibor.

A Wass Albert-szoborról hozott döntés a köztéri szobrokhoz való hozzáállásnak ezt a szocializmusban bevett gyakorlatát folytatta. A jogalkotó a szoborállítást a fővárosi illetve a vidéki önkormányzatok döntési jogkörébe utalja. Úgy rendelkezik, hogy „[a] döntéshez a műalkotás művészi értékére vonatkozóan szakvéleményt kell beszerezni.” (1991. XX. tv. 109. § 2) A törvény nem rendelkezik arról sem, hogy mi van akkor, ha negatív a szakvélemény. Wehner Tibor sorolja a példákat, amikor az elutasító vélemény ellenére az önkormányzat felállítja a szobrot, mivel valóban nem törvénybe ütköző, hiszen ha a törvény szövege nem írja elő a támogató szakvéleményt, akkor az elutasító vélemény ugyan olyan jó. Az ilyen abszurd törvény a közbizalom leépítéséhez vezet.

Cinikusnak gondolom, hogy elégtelen törvények formális betartására hivatkozva lehessen makulátlannak beállítani egy abszurd döntést. A nyílt levelet, amelyre válasz azóta sem érkezett, azért tartottam fontosnak, hogy felhívja a figyelmet a köztéri szoborállításnak a konkrét esetben politikai szándékok által motivált voltára. Ezt azért gondolom veszélyes gyakorlatnak, mert ezzel a kulturális hagyományunk is a pártpolitikai

zsákmányszerzés – ahogy a politológusok szeretnek fogalmazni – gyakorlatának terepévé válik. Ezzel a nemzeti kultúra lebontása, feltartóztathatatlan erodálódása indul meg. Ha a négy évre mandátumot szerzett és politikai alapon szerveződő testületek kaphatnak a közterek szimbolikus formálására szabad kezet, akkor az tovább mélyíti a politikai gyakorlatot jelenleg átható felelőtlenséget. A Wass Albert szobor vitája kapcsán az ellenzék kérte a szakértői testület véleményének kikérését, ha már írók közé kívánja elhelyezni a közgyűlés a szobrot. Ezt a képzőművészeti lektorátus már beszerzett véleményére hivatkozva a Fidesz-többségű közgyűlés leszavazta. Noha a törvény szövege nem tartalmazza a Képzőművészeti Lektorátus intézményét. Ha a Medgyessy sétányon írók közé kívánta elhelyezni a testület Wass Albert szobrát, akkor a szobor mint „műalkotás művészi értékére vonatkozóan” olyan kuratórium sokkal inkább jogosult lett volna „szakvéleményt” adni, amelynek a tagjai írók, kritikusok, irodalomtudósok, filozófusok lettek volna. Hiszen a műalkotás művészi értékét ilyen esetben az is eldöntheti, hogy az ábrázolás tárgya képvisel-e olyan művészi értéket, jelen esetben írói minőséget, amelynek alapján indokoltnak látszik az adott helyen való felállítása. Persze, ha ez a kuratórium elutasító választ adott volna, abban az esetben is törvényesen járt volna el a közgyűlés, ha mindennek ellenére megszavazza a szobornak a Medgyessy sétányon történő felállítását. Tehát a törvényi szabályozás elégtelen, mivel az egy

valóban demokratikus és az önkormányzatiságot ténylegesen gyakorló országra és helységeire van csak szabva.

Befejezésül még egyszer idézném Wehner Tibort: „A magyarországi köztereken a törvényi szabályozás ellenére, és a laza, pontatlan törvényi szabályozás szellemében minden megtörténhet, mert már az alapfogalmakkal is baj van: nincs világosan és egyértelműen definiált köztér-fogalmunk, és nem tudható, mi is valójában, hogy fizikai valóságában mi egy köztéri mű...” A Wass Albert-szobor debreceni esetével arra akartam felhívni a figyelmet, hogy nagy baj van akkor, ha politikai támogatással állítanak szobrokat tehetős magánszemélyek vagy pártszerveződések.

